Aramowicz, Helena; Bocheń, Magdalena; Szewczyk, Jarosław

Inwentaryzacje dwóch starych wiejskich domów we wsi Baranki w gminie Juchnowiec

"Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego", 23, 2017, s. 267-282

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

1-2. Elewacje domu nr 57 w Barankach.
Rys. Helena Aramowicz, 2016.
Elevations of house no. 57 in Baranki.
Drawing: Helena Aramowicz, 2016.

HELENA ARAMOWICZ, MAGDALENA BOCHEŃ,
JAROSŁAW SZEWCZYK*
Białystok

Inwentaryzacje dwóch starych wiejskich domów we wsi Baranki w gminie Juchnowiec

Stosunkowo niewielka wieś Baranki, licząca około 50 domów w zabudowie zwartej i 8 lub 9 w zabudowie kolonijnej, położona jest w południowej części gminy Juchnowiec, 4½ km na północ od strabelskiego przejazdu kolejowego przez rzekę Narew. W Barankach zachowało się sporo dość starych drewnianych domów z 1. poł. XX wieku, z których kilka jest przedmiotem opisu w niniejszej pracy.

Podstawowe informacje o wsi

Była to dawniej wieś królewska z przyległymi niewielkimi zaściankami szlacheckimi. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego* z 1900 roku podaje, że *podług regestru ekonomii grodzieńskiej z 1561 roku sioło Baranki należy do wójtostwa zawojkowskiego (dziś Zawyki), ma 31 włók gruntu podłego, w tem 3 włóki służkowych, 3 bednarskich i jedną koleśnicką* (...). *Przy wsi były dwa zaścianki*[1]. W 1921 roku wieś liczyła 35 domów i zamieszkiwało ją 161 osób[2], później mimo zniszczeń wojennych (spalenie części zabudowań w 1944 roku) liczba ludności stale rosła i w latach 60. XX wieku wynosiła około 340 osób, po czym zaczęła szybko się zmniejszać - obecnie wynosi poniżej 90 osób.

Baranki założono na planie wsi-szeregówki, jednak dziś jest to już raczej wieś o układzie prostej ulicówki z przeważającym wzdłużnym (kalenicowym) usytuowaniem domów względem osi ulicy oraz z towarzyszącą zabudową kolonijną. Wtórna deformacja struktury nastąpiła tu wskutek przekształceń wywołanych między innymi zmianami pokomasacyjnymi (komasację przeprowadzono tu w 1913 roku), później zaś - i do dzisiaj - stymulowanych także czynnikami migracyjnymi (opuszczanie siedlisk skutkuje ich scalaniem i wymianą zabudowy ze zmniejszaniem się liczby budynków).

* Helena Aramowicz i Magdalena Bocheń są studentkami Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej. Jarosław Szewczyk jest pracownikiem naukowym WA PB. Artykuł powstał w ramach badań statutowych nr S/WA/1/17, realizowanych w 2017 roku.

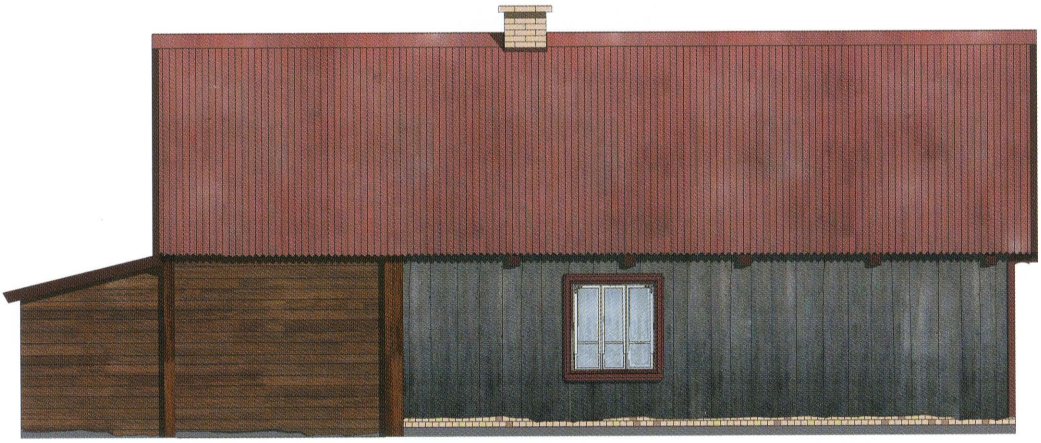

3-4. Elewacje domu nr 57 w Barankach. *Rys. Helena Aramowicz, 2016.*
Elevations of house no. 57 in Baranki. ***Drawing: Helena Aramowicz, 2016.***
5. Rzut domu nr 57. *Rys. Helena Aramowicz, 2016.* **Projection of house no. 57 in Baranki**. ***Drawing: Helena Aramowicz, 2016.***

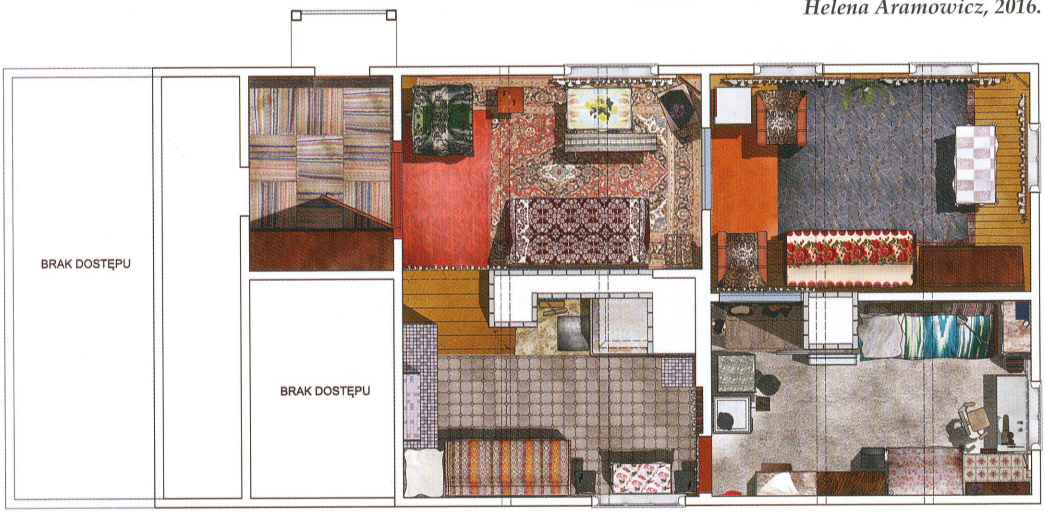

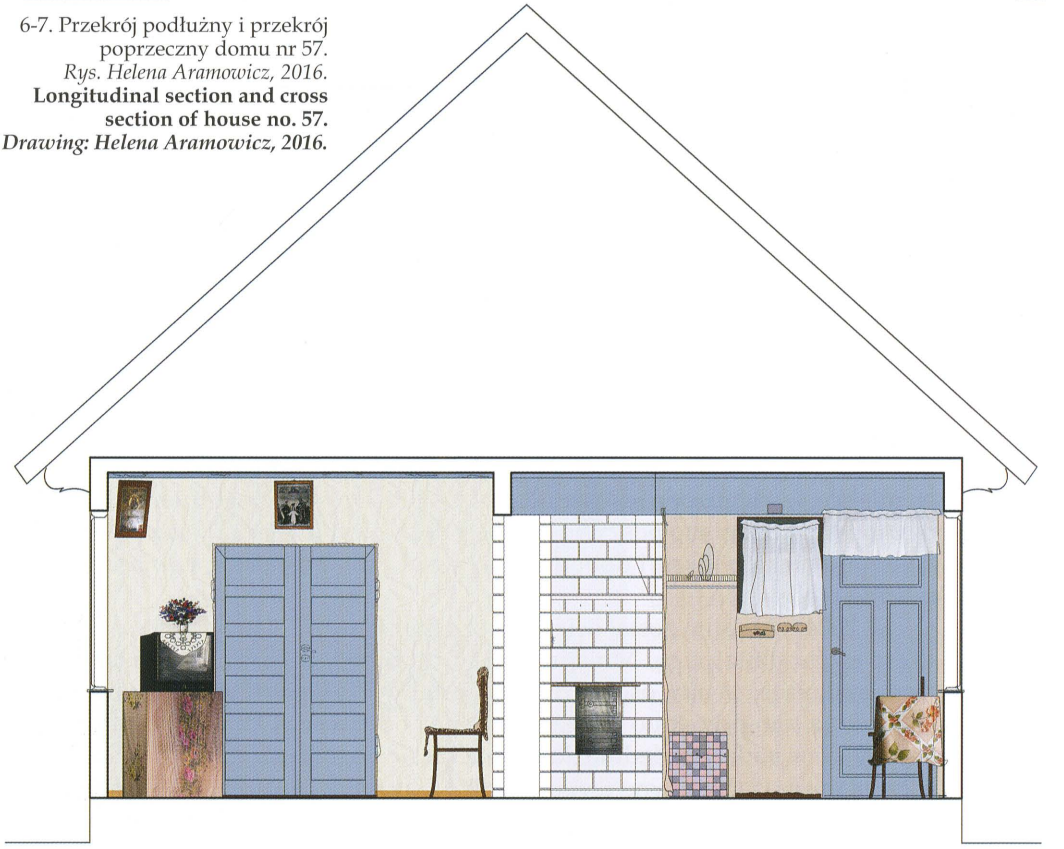

6-7. Przekrój podłużny i przekrój poprzeczny domu nr 57.
Rys. Helena Aramowicz, 2016.
Longitudinal section and cross section of house no. 57.
Drawing: Helena Aramowicz, 2016.

W ostatnich dekadach przekształcenia struktury tej wsi, obejmujące też wymianę jej zabudowy, przyśpieszyły i zagroziły całkowitym zanikiem jej dawnych drewnianych domów i budynków gospodarskich. Karty informacyjne wykonane przez ROBiDZ w Białymstoku zawierały informacje o czterech drewnianych domach zasługujących na ochronę, a mianowicie:

- domu nr 9 z ok. 1920 roku,
- domu nr 10 z ok. 1920 roku,

- domu nr 31 z ok. 1900 roku,
- domu nr 53 z ok. 1920 roku.

Szczęśliwie wszystkie one nadal istnieją. Ponadto we wsi stoi znacznie więcej budynków wprawdzie już nie tak starych, bo wzniesionych w latach 30. lub 50. XX wieku, lecz według współczesnej oceny - wartościowych, bo zachowujących dawne wzorce rozplanowania i aranżacji wnętrz. Jeden z domów w zabudowie kolonijnej był ponoć przewieziony w czasie wojny lub tuż po niej z białostockiego getta. Jednak, jak wspomniano, co roku we wsi ostaje się coraz mniej w miarę niezmienionych starych budynków, bo niektóre są wyburzane, inne całkowicie przekształcane w wyniku remontów i przebudowy, a jeszcze inne - niezamieszkane (domy) lub nieużytkowane (spichrze, stodoły i chlewy) - same chylą się ku upadkowi.

Aby utrwalić wiedzę o owym dziedzictwie przed jego zanikiem, jesienią 2016 roku przeprowadzono prace inwentaryzacyjne obejmujące sporządzenie uproszczonej dokumentacji rysunkowej i fotograficznej. Do inwentaryzacji wybrano obiekty nieuwzględnione w kartach ROBiDZ. Wyniki zrekapitulowano w niniejszym artykule - w szczególności zaprezentowano część dokumentacji inwentaryzacyjnej dwóch budynków stojących w zabudowie kolonijnej:

- domu nr 57 przy drodze do wsi Zimnochy,
- domu nr 64 między Barankami a wsiami Ostasze i Zimnochy-Susły.

Dom nr 57

Niewielki drewniany budynek mieszkalny o konstrukcji zrębowej z przybudówką powstał w okresie międzywojennym, prawdopodobnie w latach 30. XX wieku. Był on zamieszkany przez rodzinę rolników, dorabiających później - już w okresie powojennym - krawiectwem (szycie rękawic).

Dom ma silnie wydłużony rzut. Jego współczesny zewnętrzny wygląd (il. 1-4) oraz rozplanowanie (il. 5) są jednak wynikiem serii przebudowań, które miały miejsce w ciągu ponad osiemdziesięcioletniego okresu istnienia budynku: między innymi zmieniano poszycie dachu (obecnie jest to blacha) oraz obicie ścian, powiększono niektóre okna i dobudowano ganek, zmieniano, naprawiano i rozbudowywano piece.

W 2004 roku dom został ocieplony: zdjęto wówczas listwy szalówki, a większą część zrębu obito papą. Mniej więcej w tym samym czasie, po śmierci ostatniej zamieszkującej w nim osoby, dom przestał być używany na cele mieszkalne, a w związku z tym przestano go też ogrzewać i odnawiać. Od tego czasu jego stan techniczny, choć nadal względnie dobry, zaczął się pogarszać. Jednak zachowało się w znacznej mierze jego dawne wyposażenie, odzwierciedlające różne okresy istnienia domu - na przykład meble pochodzą z lat 1950-1990, zaś niektóre dewocjonalia są starsze i pochodzą z lat międzywojennych.

Amfilada czterech pomieszczeń mieszkalnych otacza rozbudowany wielofunkcyjny dwupaleniskowy system piecowy złożony z pieca kuchennego z dużą komorą piekarską, ścianówki o trzymetrowej długości i „słupka" grzejnego z osobnym paleniskiem i komorą duchówkową (w gwarze miejskiej zwaną „szabaśnikiem", a na wsi „duchówką"). System ten jest jednobryłowy; regulacją tak zwanych „ciągów" sterują cztery szybry (piąty odcina ujście kapy nad piecem kuchennym (il. 8-10).

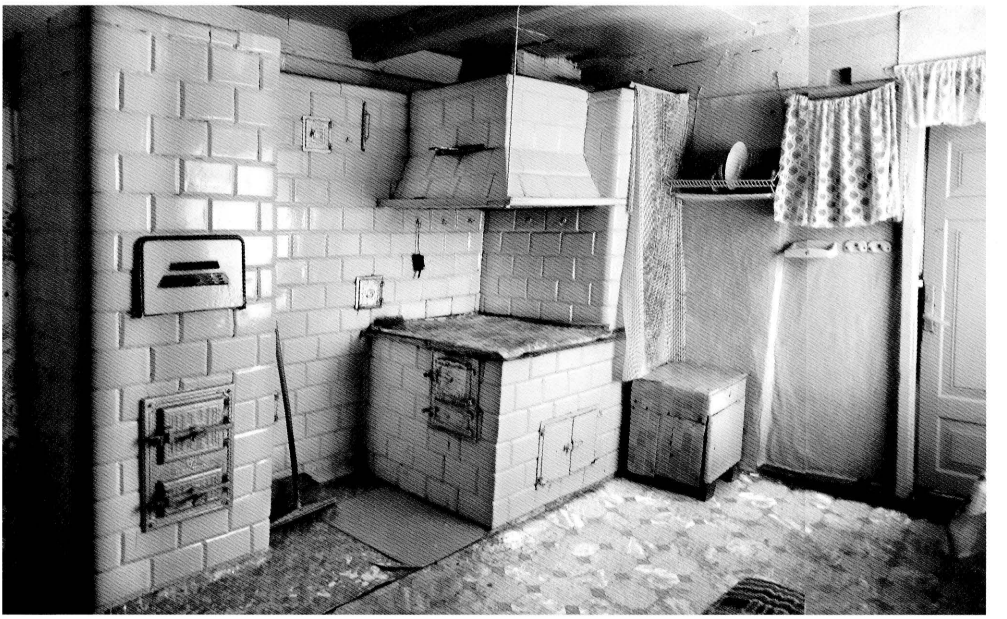

8-9. Wnętrze kuchni w domu nr 57 – widok na piec wielofunkcyjny.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Kitchen interior in house no. 57 – view of a multi-functional stove.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

Poza tymi piecami osobny piec ogrzewczy stoi też w alkierzu (il. 11), ogrzewając dwa przyległe doń pomieszczenia. Piec ten jest połączony z głównym piecem wielofunkcyjnym za pomocą podsufitowego poziomego leżaka dymowego. Ma on własne palenisko i komorę duchówkową oraz osobny szyber. Z uwagi na fakt, że wszystkie te piece są podłączone do wspólnego komina i tworzą z nim całość, system piecowo-kominowy w opisywanym domu wydaje się jednym z najbardziej rozbudowanych i skomplikowanych spośród rozwią-

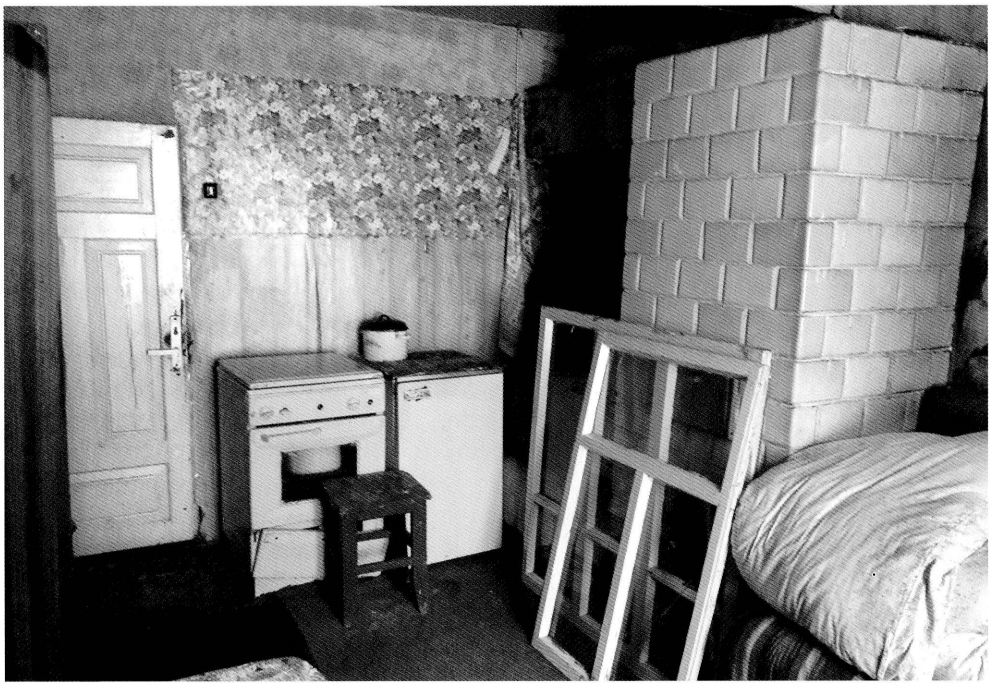

10. Wnętrze kuchni w domu nr 57 – system szybrów pieca. *Fot. Helena Aramowicz, 2016.* **Kitchen interior in house no. 57 – system of stove dampers. *Photo: Helena Aramowicz, 2016.***

11. Piec w alkierzu w domu nr 57. *Fot. Helena Aramowicz, 2016.* **Stove in the bedchamber in house no. 57. *Photo: Helena Aramowicz, 2016.***

→

12. Wnętrze jednego z pomieszczeń w domu nr 57 – z prawej strony widoczny jest tył głównego pieca wielofunkcyjnego tworzący trzymetrowej długości ściankę grzejną. *Fot. Helena Aramowicz, 2016.* **One of the interiors in house no. 57– to the right: visible back of the main multi-functional stove creating a 3-meter long heated wall. *Photo: Helena Aramowicz, 2016.***

13. Wnętrze jednego z pomieszczeń w domu nr 57. *Fot. Helena Aramowicz, 2016.* **One of the interiors in house no. 57. *Photo: Helena Aramowicz, 2016.***

14. Wnętrze alkierza w domu nr 57.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Interior of the bedchamber in house no. 57.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

15. Relikt pokucia – starannie zaaranżowany kąt w jednym z pomieszczeń w domu nr 57.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Relic of the *pokuć* – a carefully arranged ritual ("sacred") corner in one of the interiors in house no. 57.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

→

16. Relikty pokucia – obrazy religijne zawieszane pod powałą (zwykle w narożach) w domu nr 57.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Relics of the *pokuć* – religious pictures hanging under the ceiling (usually in one of the comers) in house no. 57.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

17. Stara żeliwna maszyna do szycia w domu nr 57.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Old cast-iron sewing machine in house no. 57.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

18. Kuchnia w domu nr 57: z lewej widać schowek zapiecowy, a w tle alkierz.
Fot. Helena Aramowicz, 2016.
Kitchen in house no. 57: to the left – visible storage space behind the stove, in the background – a bedchamber.
Photo: Helena Aramowicz, 2016.

zań spotykanych w wiejskich domach Podlasia: łącznie cały ten system ma długość ponad 5 metrów, zawiera trzy paleniska, trzy komory piekarskie lub duchówkowe i jest sterowany przez system sześciu szybrów.

Estetykę wnętrza determinują - oprócz pieców i mebli - wzorzyste tapety i tekstylne elementy wystroju: dywany, chodniki, firany, narzuty i tym podobne (il. 12-14). Część wnętrza kuchni wyłożono nowszymi obiciami z tworzyw sztucznych (cerata na stole, wykładzina podłogowa PCV - il. 18).

W każdym z pomieszczeń występuje relikt dawnego *pokucia*: jeden z kątów zaaranżowany jest ze szczególnym staraniem, zwykle mieszcząc zawieszony pod powałą obraz religijny (il. 12, 13, 15 i 16).

W domu zachowały się też urządzenia krawieckie (w tym maszyna do szycia - il. 17), natomiast przyrządy przędzalniane i tkackie - kołowrotki i krosna - zostały już rozmontowane i są przechowywane na strychu oraz w komorze.

Obecna właścicielka domu, pani Janina (już w nim niemieszkająca), opowiedziała o historii budynku i zamieszkującej w nim dawniej rodziny (zachowano oryginalny styl wypowiedzi; wywiad z grudnia 2016 roku):

Męża brat szył takie chałupnictwo. Rękawice robocze. To maszyna była z zakładu i on później wykupił sobie tę maszynę na własność. To tak i ta maszyna została. (...) *kółka były, i te nicie tam przędliśmy. A później te nici bielono, albo w kolorkach farbowano, i później już na taka snuwnica była, to się snuło ten wątek na taką osnowę, a nawijało się na krosna i tym wątkiem przetykało się. Narzucało się na snuwnicę wzorki, według spisu, i później się po tych nogach, bo to takie były pedały, chodziło się i takie właśnie wychodziły wzorki. Bo to też na krośnach robione.* (...) *Krosna są rozwalone - wiadomo, tyle lat się nie robiło - to tamte części to tam są na górze, a te skrosy to tu w komórce stoją. I nawnica wisi, tylko to już zabytek. Może tu jest jedna babcia, w murowance wiem, że żyje, tylko ona jeszcze starsza ode mnie, ale kilka lat temu jakieś chodniczki sobie robiła. To tam chodnik też na krosnach robiony ze szmat.* (...) *Kiedyś, pamiętam z domu jeszcze, jak chłopak chodził do jakiejś dziewczyny, to albo popiołem była droga wysypana, albo słomą było wysłane. To było już wiadomo, kto do kogo chodzi. A kiedyś to pamiętam jeszcze te krośna, co się robi dywany, to było na Sylwestra: taki był zwyczaj, że wszystko wyciągało się na ulicę. To niektórzy, pamiętam, mój Mirek, jak już ja byłam tu w Barankach, to tak wyprawiał: „Ty idź tam zrób jakąś szkodę", a oni później ciągną naszą furę i Mirek pomaga ciągnąć tam aż do Mirona na górkę. A na drugi dzień trzeba chodzić szukać, gdzie to jest.* (...) *Światło* [elektryczność] *było gdzieś od 1975 roku może. W wiosce to było, na kolonii to nie.*

Dom nr 64

Drewniany dom nr 64 również stoi w zabudowie kolonijnej. Wzniesiono go w konstrukcji sumikowo-łątkowej, część ścian obito później papą. Pochodzi z wczesnych lat powojennych. Również w tym przypadku jego współczesny wygląd jest wynikiem licznych drobnych przebudowań i dobudowań (najnowszą addycją jest ganek wejściowy - il. 19). Między innymi zmieniano jego wewnętrzne rozplanowanie, dostosowując je kilkakrotnie do zmieniających się potrzeb; rozbudowano piece, dostawiono kominy, zmieniono pokrycie dachu na eternit, wymieniono kilka okien na plastikowe itd.

64

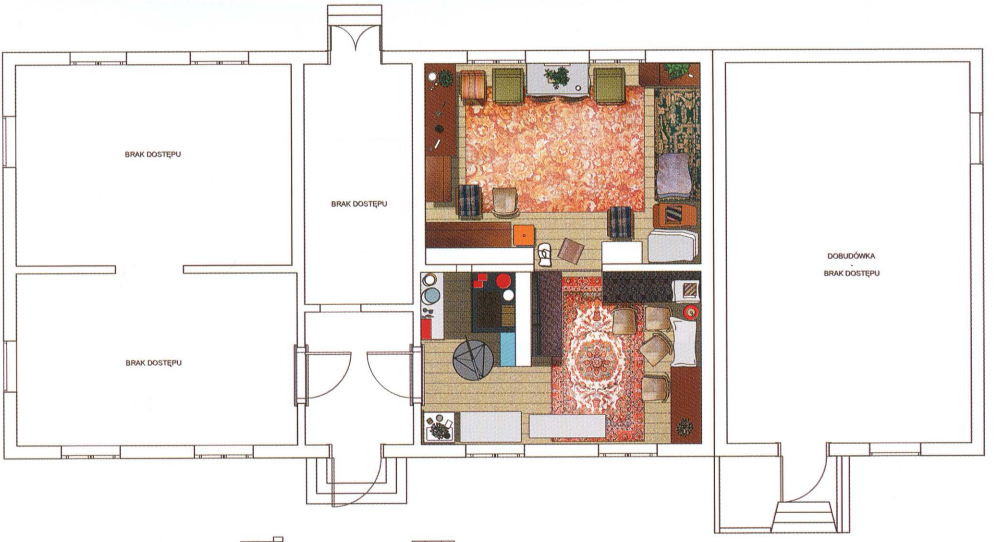

19. Widok jednego z wejść domu nr 64. *Fot. Magdalena Bocheń, 2016.*
View of one of the entrances in house no. 64. ***Photo: Magdalena Bocheń, 2016.***

20. Widok drugiego wejścia domu nr 64. *Fot. Magdalena Bocheń, 2016.*
View of the second entrance in house no. 64. ***Photo: Magdalena Bocheń, 2016.***

21. Elewacja domu nr 64. *Rys. Magdalena Bocheń, 2016.*
Elevation of house no. 64. ***Drawing: Magdalena Bocheń, 2016.***

22. Rzut domu nr 64. *Rys. Magdalena Bocheń, 2016.*
Projection of house no. 64. ***Drawing: Magdalena Bocheń, 2016.***

23. Przekrój podłużny domu nr 64. *Rys. Magdalena Bocheń, 2016.*
Longitudinal section of house no. 64. ***Drawing: Magdalena Bocheń, 2016.***

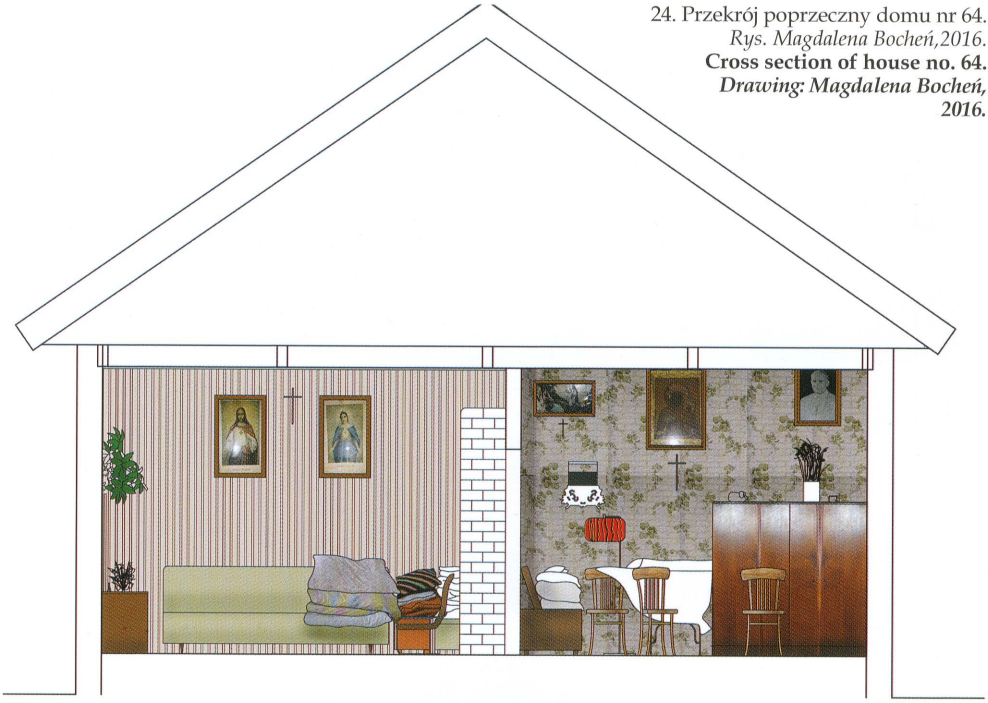

24. Przekrój poprzeczny domu nr 64.
Rys. Magdalena Bocheń,2016.
Cross section of house no. 64.
Drawing: Magdalena Bocheń, 2016.

25. Wnętrze domu nr 64 – widok pieca ogrzewczego z leżakiem podsufitowym, a w głębi pokój z aneksem kuchennym i drugim piecem.
Fot. Magdalena Bocheń, 2016.
Interior of house no. 64 – view of a heating stove and a cot under the ceiling, in the background: a room with a kitchen annexe and a second stove.
Photo: Magdalena Bocheń, 2016.

Dom, choć niewielki, jest obecnie podzielony na trzy części (do inwentaryzacji udostępniono tylko część obiektu; por. il. 22), aby mógł być zamieszkany przez trzy rodziny. Ma on więc trzy osobne wejścia i trzy osobne systemy piecowe ogrzewczo-kuchenne z trzema kominami.

Dom jest nadal użytkowany. Jego zewnętrzny wygląd i wewnętrzna aranżacja odzwierciedlają jego historię, stanowiąc zarazem zapis historii zamieszkującej go rodziny. Każde z pomieszczeń – również

26. Wnętrze głównego pokoju w domu nr 64. *Fot. Magdalena Bocheń, 2016.*
Interior of the main room in house no. 64. *Photo: Magdalena Bocheń, 2016.*

27. Wnętrze domu nr 64 – fragment aneksu kuchennego oraz aneks z komodą. *Fot. Magdalena Bocheń, 2016.*
Interior of house no. 64 – fragment of a kitchen annexe and an annexe with a chest of drawers. *Photo: Magdalena Bocheń, 2016.*

te, których nie udostępniono do inwentaryzacji – zawiera elementy wystroju pochodzące z różnych okresów. Podobnie jak w innych starych domach wiejskich, bardzo rozbudowane są piece połączone z kominami za pomocą leżaków, a estetykę wnętrza determinują nie tylko meble, lecz także wzorzyste płaszczyzny tapet (na ścianach), dywanów (na podłogach), narzut, firan itp.

Podsumowanie

Zaprezentowane tu rysunki i zdjęcia dwóch domów stojących w zabudowie kolonijnej we wsi Baranki nie należą do najstarszych, tym niemniej odzwierciedlają w swych rozplanowaniach i wystroju historię zamieszkujących je dawniej rodzin. W obu przypadkach właściciele nie podejmowali celowych starań o ochronę tradycyjnych elementów kształtowania przestrzeni, a mimo to w domach zachowały się relikty przeszłości, takie jak staranna aranżacja kątów będących reliktami dawnego *pokucia*, rozbudowane systemy piecowe, szczególna rola estetyczno-kompozycyjna tekstyliów (moda na ozdobne firany i narzuty przeszła na wieś w 1. poł. XX wieku z miasteczek).

Na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej planowane są dalsze poszukiwania terenowe i prace inwentaryzacyjne mające na celu utrwalenie wiedzy o ludowym budownictwie i zdobnictwie oraz stanie aktualnego zachowania jego wytworów.

Przypisy

[1] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, cz. 1, t. XV, 1900, s. 81.

[2] *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej, opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, tom 5: *Województwo białostockie*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1924, s. 18.

Inventories of Two Old Rural Houses in the Village of Baranki (Commune of Juchnowiec)

A presentation of an inventory (drawings and photographs) of two old rural houses in the village of Baranki (commune of Juchnowiec). The collected material is part of the results of field research conducted in the autumn of 2016 by students of the Faculty of Architecture at the Białystok University of Technology.